

Chambre des Représentants

Kamer der Volksvertegenwoordigers

16 OCTOBRE 1945.

- 1° Proposition de loi attribuant le droit de vote aux femmes;
- 2° Proposition de loi attribuant le droit de vote aux femmes pour les Chambres législatives.

RAPPORT

FAIT AU NOM DE LA SECTION CENTRALE (1)
PAR Mme **BLUME-GRÉGOIRE**.

MESDAMES, MESSIEURS,

La section centrale chargée d'examiner les deux propositions de loi accordant le droit de vote aux femmes pour les Chambres législatives, sur proposition de son président et avec l'assentiment des auteurs, a décidé de remplacer les deux propositions par une proposition nouvelle au nom de la section.

Les propositions avaient, en effet, recueilli dans toutes les sections, sinon l'unanimité, au moins la très grosse majorité des voix; il est donc tout naturel de présenter à la Chambre une proposition qui peut être considérée comme l'expression du sentiment commun des diverses fractions qui la composent. Cette procédure lui donnera l'allure unanime élégante et simple qui fut celle de l'attribution du suffrage universel aux citoyens belges après l'autre guerre.

La similitude des circonstances me dispensera de faire un long historique et de rappeler dans les détails les vicis-

(1) Composition de la Section centrale: MM. Van Cauwelaert, président; Vergels, Pierco, Blume-Grégoire (Mme), Janssen (Ch.), Bohy, Devèze (M.), Van Walleghem, Marck, Hossey, Rey.

Voir :

152 et 159 : Propositions de loi.

16 OCTOBER 1945.

- 1° Wetsvoorstel tot verleening van het kiesrecht aan de vrouwen;
- 2° Wetsvoorstel houdende toekenning van het stemrecht aan de vrouwen voor de Wetgevende Kamers.

VERSLAG

NAMENS DE MIDDENAFDEELING (1)
UITGEBRACHT DOOR Mevr. **BLUME-GRÉGOIRE**.

MEVROUWEN, MIJNE HEEREN,

De Middenafdeeling belast met het onderzoek van de twee wetsvoorstellen houdende toekenning aan de vrouwen van het stemrecht voor de Wetgevende Kamers, heeft, op voorstel van haar Voorzitter en met instemming van de indieners, besloten de twee voorstellen te vervangen door een nieuw voorstel uitgaande van de Afdeeling.

De voorstellen hadden, inderdaad, in al de afdeelingen zooniet de eenparigheid, ten minste de zeer groote meerderheid van de stemmen bekomen; het is dan ook heel natuurlijk, dat men voor de Kamer een voorstel brengt, dat kan beschouwd worden als de uitdrukking van het gemeenschappelijk gevoelen van de onderscheiden groepen waaruit zij is samengesteld. Deze procedure zal hieraan den eenparigen, eleganten en eenvoudigen vorm geven waarin de toekenning van het algemeen stemrecht aan de Belgische burgers na den anderen oorlog is geschied.

De gelijkenis van de omstandigheden bespaart mij een lange historische uiteenzetting en een omstandig overzicht

(1) Samenstelling van de Middenafdeeling: de heeren Van Cauwelaert, voorzitter; Vergels, Pierco, Blume-Grégoire (Mevr.), Janssen (Ch.), Bohy, Devèze (M.), Van Walleghem, Marck, Hossey, Rey.

Zie :

152 en 159 : Wetsvoorstellen.

G.

situdes que connut, entre les deux guerres, le droit de vote féminin à tous les degrés.

Electricies à la commune dès 1921, les femmes ont dû attendre une autre guerre pour devenir électrices aux Conseils provinciaux et aux Chambres législatives tout en étant éligibles comme conseillères provinciales, ou membres des deux Chambres. A ce titre, les femmes belges étaient devenues de véritables objets de curiosité dans le monde féminin international.

La question du droit de vote féminin fut remise en discussion à chaque élection provinciale. Limité à la commune, promis à la province par des arrangements de coulisse et des accords entre partis gouvernementaux, il empêchait que la loi électorale provinciale fût complétée en temps opportun.

De tous les débats, il ressort que jamais le principe de l'égalité politique des citoyens et citoyennes du pays ne fut mis en cause. Le malheur du vote féminin c'est d'avoir été, tout au début, le prix d'un marché politique en 1919. Mais même à ce moment-là, les partisans dits convaincus (souvent des adversaires déguisés), le promettaient par étapes. Les étapes n'ont jamais été franchies, car il est politiquement impossible d'appliquer des principes si l'on fait dépendre leur application de raisons d'opportunité.

Cependant, depuis vingt-cinq ans, les femmes ont voté à la commune, et chacun a pu se convaincre que leur intervention dans la vie politique communale n'a guère changé les représentations des partis au sein des Conseils ou, tout au moins, n'a pas provoqué des glissements tels que notre vie politique en ait été bouleversée.

Elles n'ont pas non plus abandonné leur foyer et leurs enfants pour être constamment sur la place publique, et là où elles sont intervenues pour proposer des lois, des institutions ou des règlements nouveaux, ce fut, le plus souvent, pour ne pas dire toujours, avec sagesse et dans la ligne même des occupations et des préoccupations propres à leur sexe et à leurs fonctions sociales.

Il est peu de pays comme le nôtre qui peuvent montrer un réseau d'œuvres de l'enfance, de protection de la maternité, de l'adolescence, de la femme, aussi complet que celui de notre pays et dont la plupart furent créées, et sont encore dirigées ou gérées par des femmes.

Non contentes d'être utiles dans la paix, les femmes belges ont su, comme les hommes, accomplir, pendant la guerre, tout leur devoir patriotique. Je place hors de pair celles qui ont trouvé la mort ou qui sont revenues des camps de la douleur et de la torture. Auprès d'elles sont légion celles qui servirent de courriers aux partisans et à toutes les milices armées, qui cachèrent les réfractaires, distribuèrent la presse clandestine, nourrirent, au péril de leur vie, ceux du maquis et distribuèrent les secours aux familles.

van de wisselvalligheden die het stemrecht van de vrouwen, op alle trappen, tusschen de twee oorlogen heeft gekend.

Stemgerechtigd voor de gemeente vanaf 1921, hebben de vrouwen op een nieuwen oorlog moeten wachten om stemgerechtigd te worden voor de Provinciale Raden en voor de Wetgevende Kamers, terwijl zij verkiesbaar waren als provinciale raadsleden of leden van beide Kamers. Uit dien hoofde, waren de Belgische vrouwen in de internationale vrouwenwereld een waar curiosum geworden.

Het vraagstuk van het stemrecht voor de vrouwen kwam bij elke provinciale verkiezing te berde. Beperkt tot de gemeente, door regelingen achter de schermen en akkoorden onder regeeringspartijen beloofd voor de provincie, belette het, dat de provinciale kieswet te gepasten tijde werd aangevuld.

Uit al de besprekingen blijkt, dat het beginsel van de politieke gelijkheid van de burgers beider kunne nooit werd betwist. Het vrouwenstemrecht heeft het ongeluk gehad aanvankelijk de inzet te zijn geweest van een politieke overeenkomst in 1919. Maar reeds te dien tijde beloofden de zoogezegde overtuigde voorstanders (meestal verkapte tegenstanders) de trapsgewijze verwezenlijking er van. De stadia werden nooit bereikt, daar het in politiek opzicht onmogelijk is, beginselen toe te passen indien men hun toepassing afhankelijk maakt van opportunitereiden.

Nochtans hebben de vrouwen sedert vijf en twintig jaar in de gemeente aan de verkiezingen deelgenomen, en eenieder heeft er zich rekenschap kunnen van geven, dat haar tusschenkomst in het gemeentelijk politiek leven genoeg geen wijziging heeft gebracht aan de vertegenwoordiging van de partijen in de gemeenteraden, of, althans, geen zoodanige verschuivingen heeft veroorzaakt dat ons politiek leven er door verstoord werd.

Zij hebben, evenmin, haar tehuis en haar kinderen verwaarloosd om steeds op het forum te zijn, en waar zij tusschenbeide zijn gekomen om nieuwe wetten, instellingen of reglementen voor te stellen, hebben zij dikwijls, om niet te zeggen altijd, blijk gegeven van bezonkenheid en zijn zij steeds in de lijn gebleven van de bezigheden en de bezorgdheden eigen aan haar geslacht en aan haar sociale functies.

Weinig landen kunnen, zooals het onze, wijzen op een net van werken voor kinderwelzijn, voor bescherming van het moederschap, van de jeugd en van de vrouw, dat zoo volledig is als dit van ons land, werken waarvan de meeste werden opgericht en nog steeds onder de leiding of het beheer van vrouwen staan.

Geen genoegen nemend met zich in vreedestijd nuttig te maken, hebben de Belgische vrouwen, zoowel als de mannen tijdens den oorlog haar vollen vaderlandschen plicht weten te vervullen. Ik ken een buitengewone plaats toe aan haar die den dood vonden of die teruggekeerd zijn uit de kampen waar zij lijdten en kwelling hebben gekend. Naast deze, zijn er ontelbaar vele die de berichten overbrachten van partisanen en van alle gewapende milities, die aan weerspannigen onderdak verschaften, die de sluikbladen verspreidden, die op gevaar voor haar leven de leden van

Quand je vois, dans les mains de centaines de ménagères l'humble sac à provisions, ou les sacs aux mains des élégantes, je me dis que ces objets ont souvent servi, dans des temps obscurs et difficiles, à des tâches plus héroïques.

Il n'est plus possible, après tout cela, que le législateur, quel qu'il soit, et à quelque parti qu'il appartienne, puisse encore faire, du droit de vote féminin, un simple objet de troc pour des fins électorales. Il serait invraisemblable, d'ailleurs, qu'après avoir reçu les félicitations des autorités pour leur action pendant la guerre, les femmes belges, seules en Europe, se voient refuser le droit de vote.

En leur refusant de voter aux Chambres en 1946, non seulement le parlement commettrait une injustice, mais encore il se couvrirait de ridicule.

Faudra-t-il attendre que votent les femmes du Zoulouland pour que nous puissions voter ?

Nous avons besoin de ce droit de vote et de la force qu'il nous donnera pour régler, dans ce pays, toute la situation économique civile et sociale des femmes. Car, pour beaucoup d'entre elles, la lutte pour la vie reste âpre et difficile. Dans le domaine économique on prend, à leur égard, des mesures qu'on ne prendrait plus si elles étaient des électrices.

Pour toutes ces raisons, sans que nous veuillions, en rien, discuter le principe, je crois que la Chambre doit voter l'attribution du vote aux femmes pour les élections législatives, et voter rapidement pour que la loi, étant ratifiée par le Sénat, la révision des listes électorales puisse être faite avant le 20 octobre. Cette révision peut être faite rapidement, d'après les listes électorales des dernières élections communales.

L'introduction dans le code électoral du droit de vote féminin aux Chambres législatives et, par voie de conséquence, à la province, nous amènera à changer la rédaction de l'article 47 de la Constitution lors de la révision de celle-ci.

Ipsa facto tomberont en désuétude les dispositions transitoires ajoutées aux articles 47 et 53 de la Constitution et qui sont incluses dans l'article 2 du Code électoral, titres I et II révisés par la loi du 11 août 1928 et coordonnés par arrêté royal du 12 août 1928.

« Sont également admises à voter lors du prochain renouvellement des Chambres législatives, dans les mêmes conditions de nationalité, d'âge et de domicile :

» 1) Les veuves non remariées des militaires morts au cours de la guerre avant le 1er janvier 1919 et, à leur défaut, leurs mères si celles-ci sont veuves, de même que les mères veuves des militaires célibataires.

» 2) Les veuves non remariées de citoyens belges fusillés

de ondergrondse beweging van leeftocht voorzagen, en steun verschaffen aan de families. Wanneer ik in handen van honderden huisvrouwen den armzaligen proviandzak zie, ofwel handtassen in handen van elegante vrouwen, dan zeg ik tot mijzelf dat die voorwerpen dikwijls in donkere en moeilijke tijden hebben gediend tot veel heldhaftiger doeleinden.

Na dit alles is het niet meer mogelijk, dat de wetgever, wie hij ook weze en tot welke partij hij ook behoore, van het vrouwenstemrecht nog een eenvoudig ruilobject voor verkiezingsdoeleinden zou kunnen maken. Het zou overigens niet aan te nemen zijn dat, na de gelukwensen van de overheden voor haar bedrijvigheid tijdens den oorlog te hebben ontvangen, de Belgische vrouwen, en zij *alleen* in Europa, van het stemrecht zouden verstoken blijven.

Door aan de vrouwen het recht te weigeren in 1946 voor de Kamers te stemmen, zou het Parlement niet alleen een onrechtvaardigheid begaan, maar zich bovendien belachelijk maken.

Zullen wij moeten wachten totdat de vrouwen van Zee-land stemrecht krijgen, opdat ook wij zouden mogen stemmen ?

Wij hebben dit stemrecht en de macht die het ons zal schenken, noodig om de economische en maatschappelijke positie van de vrouwen in dit land volledig te regelen. Want voor vele onder haar blijft de strijd voor het leven hard en moeilijk. Op economisch gebied, neemt men jegens haar maatregelen die men niet meer zou nemen indien zij mochten kiezen.

Om al die redenen, ben ik van meening dat, zonder ook maar in iets over het beginsel te willen redetwisten, de Kamer de toekenning aan de vrouwen van het stemrecht voor de wetgevende verkiezingen moet stemmen, en vlug stemmen, opdat, na bekrachtiging van de wet door den Senaat, de kiezerslijsten nog vóór 20 October zouden kunnen worden herzien. Die herziening kan wel gebeuren, aan de hand van de kiezerslijsten van de laatste gemeenteverkiezingen.

De inlassching in het Kieswetboek van het vrouwenstemrecht voor de Wetgevende Kamers en, bijgevolg, voor de provincie, zal de wijziging van den tekst van artikel 47 der Grondwet, bij de herziening er van, tot gevolg hebben.

De aan de artikelen 47 en 53 van de Grondwet toegevoegde overgangsbepalingen, die tevens opgenomen zijn in artikel 2 van het Kieswetboek, titels I en II, herzien door de wet van 11 Augustus 1928 en samengeschaald bij Koninklijk besluit van 12 Augustus 1928, zullen *ipso facto* vervallen.

« Zijn eveneens stemgerechtigd bij de volgende hernieuwing van de Wetgevende Kamers, mits dezelfde vereischten van nationaliteit, leeftijd en woonplaats :

» 1) De niet hertrouwde weduwen van militairen, tijdens den oorlog, vóór 1 Januari 1919 gestorven, en, bij ontstentenis dier weduwen, de moeders dier militairen indien zij weduwen zijn, evenals de moeders-weduwen van de ongehuwde militairen ;

» 2) De niet-hertrouwde weduwen van Belgische burgers

ou tués à l'ennemi au cours de la guerre ou, à leur défaut, leurs mères si celles-ci sont veuves, de même que les mères veuves de ces citoyens célibataires.

» 3) Les femmes condamnées à la prison ou détenues préventivement au cours de l'occupation ennemie, pour des motifs patriotiques ».

Ces dispositions devront être supprimées lors de la révision de la Constitution.

La proposition de loi déposée par Mlle Baers et consorts qui tend à étendre ces dispositions aux veuves, aux mères et aux femmes condamnées de la guerre 1940-1945 devient inutile.

A la séance de la Section centrale du vendredi 12 octobre, un amendement prévoyant le recensement séparé des votes féminins et masculins fut déposé par Monsieur Rey. Il était libellé comme suit :

Ajouter à l'article 2 (nouveau) un second alinéa ainsi rédigé :

« Le recensement des votes des hommes et des femmes sera effectué séparément selon des modalités déterminées par arrêté royal ».

Son auteur l'a lui-même justifié dans les termes suivants :

« 1. — L'opinion et les tendances des divers milieux sociaux constituent des éléments dont le législateur et l'Exécutif doivent tenir compte et sur lesquels il est bon qu'ils soient informés.

» La répartition géographique de la population dans les villes, les campagnes et les régions industrielles permet de connaître approximativement les tendances des milieux bourgeois, des agriculteurs, de la classe ouvrière.

» Par contre, en ce qui concerne les femmes, seul un recensement séparé des votes permettra de dégager leur opinion.

» 2. — Les partisans du vote des femmes ont souvent souligné, avec raison, que les femmes ont des points de vue particuliers à exprimer et qu'elles ont, dans divers problèmes économiques, sociaux, familiaux ou fiscaux des vœux à exprimer qui s'éloignent sensiblement des points de vue masculins.

» Permettre un recensement séparé des votes sera le moyen de mettre ces aspirations particulièrement en évidence.

» 3. — A notre époque, l'étude scientifique de l'opinion publique et de ses réactions vient d'être entreprise; on commence à se pencher sur les problèmes de la propagande et de la formation de l'esprit public.

tijdens den oorlog gefusilleerd of bij den vijand gedood, en, bij ontstentenis dier weduwen, de moeders dier burgers indien zij weduwen zijn, evenals de moeders-weduwen van die ongehuwde burgers;

» 3) De vrouwen tot gevangenisstraf veroordeeld of in voorhechtenis genomen tijdens de vijandelijke bezetting om redenen van vaderlandschen aard. »

Deze bepalingen zullen bij de herziening van de Grondwet moeten wegvallen.

Het in den Senaat door Mejuffrouw Baers c.s. ingediend voorstel er toe strekkende deze bepalingen uit te breiden tot de weduwen, tot de moeders en tot de veroordeelde vrouwen van den oorlog 1940-1945, wordt overbodig.

Op de vergadering van de Middenafdeeling van Vrijdag 12 October, werd door den heer Rey een amendement ingediend, waarbij de afzonderlijke telling van de door de vrouwen en mannen uitgebrachte stemmen wordt voorgesteld. Het amendement luidt als volgt :

Aan artikel 2 (nieuw) een tweede alinea toevoegen, luidende als volgt :

« De telling der stemmen van de mannen en vrouwen geschiedt afzonderlijk, volgens bij Koninklijk besluit te bepalen modaliteiten. »

De indiener zelf heeft dit amendement als volgt gerechtvaardigd :

« 1. — De meening en de strekkingen van de verschillende maatschappelijke kringen zijn elementen waar mede zoowel de wetgever als de uitvoerende macht rekening moeten houden en waarover zij dan ook dienen ingelicht te worden.

» De geografische verdeling van de bevolking over de steden, het platteland en de nijverheidsstreken, maakt het mogelijk zich een ongeveer juiste meening te vormen over de strekkingen in de kringen van de burgerij, de landbouwers en de arbeiders.

» Wat, integendeel, de vrouwen betreft, zal alleen een afzonderlijke telling der stemmen het mogelijk maken hun meening duidelijk te onderscheiden.

» 2. — De voorstanders van het vrouwenkiesrecht hebben dikwijls, en met reden, er de aandacht op gevestigd dat de vrouwen de verschillende economische, maatschappelijke, gezins- of fiskale vraagstukken van uit een bijzonder standpunt bekijken en dat zij wenschen hebben uit te drukken die merkbaar afwijken van het standpunt van de mannen.

» Een afzonderlijke telling van de stemmen zal het middel zijn om deze verlangens duidelijk in het licht te stellen.

» 3. — Ons tijdperk is het tijdperk van het wetenschappelijk onderzoek van de openbare meening en van haar reacties; men begint zich bezig te houden met de propaganda en de vorming van de openbare meening.

» Un des éléments de cette science, du plus haut intérêt pour le sociologue et pour l'homme d'Etat, ne peut être fourni que par les résultats des consultations populaires.

» En organisant le dépouillement séparé des votes masculins et féminins, la Belgique ferait une expérience intéressante et qui pourrait être pleine d'enseignements pour les chefs politiques et pour tous ceux qui contribuent à la formation de l'opinion ».

La Commission, tout en reconnaissant l'intérêt que peut présenter l'étude scientifique de l'opinion publique, estime qu'un vote aux élections qui n'indique ni les motifs, ni les nuances de l'opinion, n'est pas très démonstratif et ne peut donner la connaissance scientifique que l'on recherche.

D'autre part, elle estime que ce serait considérer le corps électoral féminin comme matière à expérience, alors qu'on n'a jamais songé à le faire avec le restant de la population.

L'amendement a été rejeté par quatre voix contre deux.

La section ayant marqué son accord sur le texte proposé, celui-ci deviendra le texte de l'article 2 ci-dessous :

« Art. 2. — Les femmes sont admises au vote, pour les Chambres législatives, dans les mêmes conditions d'âge, de nationalité et de domicile ».

Cet article unique fait ainsi l'objet d'une loi spéciale qui devra être votée dans les conditions requises à l'article 47 de la Constitution. Nous vous proposons de l'adopter à l'unanimité, sans discussion, jusqu'au jour où le législateur pourra en incorporer les dispositions dans la Constitution.

La Chambre, en votant cette loi sans discussion, montrerait au pays qu'elle sait tenir ses promesses, en cette heure où, pour se révéler de ses ruines, il a besoin des leçons d'union, d'équité et de noblesse qui lui viennent de haut. Première institution législative de notre démocratie, elle enseignerait aux citoyens qu'il n'est pas de véritable démocratie sans égalité entre les citoyens et que c'est élever la notion de démocratie que d'associer à la vie publique celles qui, devant l'avenir, sont responsables des foyers qui composent la nation et des enfants qui seront les hommes de demain.

Le Rapporteur,

Isabelle BLUME.

Le Président,

Frans VAN CAUWELAERT.

» Een van de bestanddeelen van deze wetenschap, van het grootste belang voor de maatschappijleer en voor den staatsman, kan slechts verstrekt worden door de uitslagen van de volksraadplegingen.

» Door deze afzonderlijke opneming van de stemmen van de mannen en van de vrouwen, zou België een belangwekkende proefneming doen, die zeer leerrijk zou kunnen zijn voor de politieke leiders en, over 't algemeen, voor allen die bijdragen tot de vorming van de openbare meening ».

Ofschoon de Commissie het belang inziet dat de wetenschappelijke studie van de openbare meening kan opleveren, is zij van oordeel, dat een stemming bij de verkiezingen die noch de redenen, noch de schakeeringen der opinie weergeeft, niet zeer aanwyzend is en niet de gezochte wetenschappelijke kennis kon verschaffen.

Anderzijds, is zij van meening dat men het vrouwelijk kiezerskorps zou beschouwen als profelement, ofschoon men er nooit aan heeft gedacht, dit te doen voor het overige der bevolking.

Het amendement werd verworpen met vier stemmen tegen twee.

Daar de afdeeling haar instemming met den voorgestelden tekst heeft betuigd, zal deze de tekst van het hierboven aangehaald artikel 2 worden.

« Art. 2. — De vrouwen zijn stemgerechtigd mits dezelfde vereischten van leeftijd, nationaliteit en woonplaats. »

Aldus maakt dit eenig artikel het voorwerp van een bijzondere wet uit, welke zal moeten goedgekeurd worden in de voorwaarden door artikel 47 van de Grondwet vereischt. Wij stellen U voor het eenparig en zonder bespreking aan te nemen, tot den dag waarop de wetgever de bepalingen er van in de Grondwet zal kunnen inlasschen.

Door over te gaan tot de aanneming van deze wet, zonder bespreking, zou de Kamer aan het land toonen, dat zij haar beloften kan nakomen op het oogenblik waarop dit laatste, om uit zijn puinen op te rijzen, lessen van eendracht, billijkheid en edelmoedigheid noodig heeft, komende van hoogerhand. Als eerste wetgevende instelling onzer democratie, zou zij aan de burgers het bewijs leveren, dat er geen ware democratie bestaat zonder gelijkheid onder de burgers, en dat het begrip van democratie op een verhevener peil wordt gebracht door diegene deelachtig te maken aan het openbaar leven die, tegenover de toekomst, verantwoordelijk zijn voor de haardsteden waaruit de natie bestaat en voor de kinderen die de menschen van morgen zullen zijn.

De Verslaggever,

Isabelle BLUME.

De Voorzitter,

Frans VAN CAUWELAERT.

TEXTE PROPOSE PAR LA COMMISSION.

ARTICLE UNIQUE.

L'article 2 du Code électoral (titres I et II révisés par la loi du 11 août 1928 et coordonnés par arrêté royal du 12 août 1928) est rédigé comme suit :

Art. 2. — Les femmes sont admises au vote dans les mêmes conditions d'âge, de nationalité et de domicile.

TEKST VOORGESTELD DOOR DE COMMISSIE.

EENIG ARTIKEL.

Artikel 2 van het Kieswetboek (titels I en II herzien door de wet van 11 Augustus 1928 en samengeordend bij Koninklijk besluit van 12 Augustus 1928) doen luiden als volgt :

Art. 2. — De vrouwen zijn stemgerechtigd mits dezelfde vereischten van leeftijd, nationaliteit en woonplaats.
